

СПОГАДИ СВІДКІВ ГОЛОДОМОРУ НА ОДЕЩИНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНУ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Наталія Петрова,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри археології та етнології України,

заступник декана факультету історії та філософії з наукової роботи

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

На основі усних свідчень очевидців Голодомору досліджено механізм здійснення політики Голодомору, наслідком якого став процес руйнації усталеного способу життя, повсякденної традиційної культури українців, культурно-побутових і соціальних деформацій на регіональному і локальному рівнях. Простежено зміни у видах господарської діяльності, обрядовості, наслідки впливу на традиційну систему харчування та моральний стан українського суспільства.

Ключові слова: Голодомор, деформація, традиційна культура, селянство.

Based on oral testimonies of survivors of the Holodomor investigated the mechanism of policy famine, the result of which was the process of destruction of traditional culture, Ukrainian, cultural and social strains on the regional and local levels. It traces the changes in the types of economic activities, rituals, the effects of the traditional food system and the morale of the Ukrainian society.

Keywords: Holodomor, deformation, traditional culture, food, farmers.

Дослідження злочинів тоталітарної системи, в тому числі руйнівних наслідків Голодомору, що призвели до трансформації, деформації, до зникнення більшості унікальних явищ української традиційної культури, зокрема в повсякденному житті, обрядовості, ментальності є надзвичайно актуальним. Ці процесів були предметом уваги дослідників, які наголошували на загальних тенденціях, що призвели до трансформації традиційної культури. Документи цього періоду знищено під час пожежі ще в радянські часи, тому головним і майже єдиним джерелом стали усні свідчення опитаних у 2008-2012 роках свідків Голодомору 1932-1933 рр. в сучасному Миколаївському р-ні на Одещині, частково оприлюднені у монографії «У скорботних 1932-1933 роках» [1]. Переважна більшість опитаних свідків 1924-1926 років народження, спогади є неповними, багатьох, разом з батьками виселяли з жител, забирали майно, навіть у найбідніших відбирали будь-які запаси зерна і спогади про дії грабіжницьких бригад назавжди закарбувались у пам'ять свідків. Зафіксовані свідчення дали можливість розглянути цілу низку питань щодо механізму здійснення політики Голодомору, простежити культурно-побутові деформації.

Частково вдалося реконструювати процес «розкуркулення», примусової колективізації та хлібозаготівлі, що призвело до занепаду, а в подальшому і до фактичного знищення традиційного способу життя та господарювання українського селянства, мало негативний вплив на родинні стосунки, моральний стан суспільства. Створення колгоспів продовжувалось добровільно-примусовими методами – «хто добровільно, а хто під нагайку» Казали: «якщо не підеш [в колгосп] не пустимо навіть по вулиці ходити» [1, с. 231; 4, с. 70]. Та навіть тих, хто віддавав все що мав, висилали з сіл. «Ось мій дідусь був хазяїн: мав скотину, сімю велику. Їх багато було. Він ячменя заховав, а коли колективізація пішла, він все віддав, геть усьо віддав, но все рівно його відправили на висаку. Там на висалці він і помер» [1, с. 232; 4, с. 71].

Одним з жахливих та страшних методів було покарання: розлучення родини: «у дідуся і баби нічого не було, була тільки землянка – їх розкулачили. Прийшли до хати, все що було, забрали, винесли геть усе, це вони колгоспи створювали. Вони діду з бабою не розришали разом жити, баба з дочкою переїхала до Андрієво-Іванівки, а дід там залишився, там вимушений був піти до колгоспу» [1, с. 232; 4, с. 71]. Ізуйтських вчинків у влади було достатньо, свідки згадують, що «Було в селі таке, що півхати зерна, а в другій половині люди з голоду пухли та вмирили, і не могли взяти звідти зернину адже залякані були, бо знали, що прийдуть поб'ють, і ще й з хати виженуть» [1, с. 232; 4, с. 71]. «Ходили забирати зерно місцеві – загон-отряд з комсомольців. Комсомольці жили хорошо, ходили з гармошкою, веселилися, співають, гуляють. Повну підводу везуть барахла, собирали на підводу та й везли» [1, с. 232; 4, с. 71]. Аморальним та жахливим було те, що серед членів бригад були свої - місцеві, імена яких ще до сьогодні пам'ятають. «Вони заїжджали прямо бригадами. Людка Токаренчиха, Чумак, Федос – я всіх ще помню. Подошли вони вже. Запирали, і батька мого запирали, заставляли танцювати «яблучко», били. Наші, наші, сільські. Приїжджали, музика грала, з флагами такими красними... Хто пішов раніше до колгоспу, ще в 31-му році, то в тих худобу не забирали, а кого заставляли, то все забирали» [1, с. 232; 4, с. 71].

Штучність Голодомору визнає переважна більшість опитаних, звинувачують у цьому владу. «Я вважаю, що причиною була влада... може, їм те зовсім і не треба було, може, вони виїхали за село і викинули те, що узяли, але щоб я остався голодний і холодний. Ті, хто зробив колгосп, ті й голод зробили». [1, с. 233; 4, с. 71]

Переважна більшість респондентів засвідчує, що люди навіть не мали необхідної або достатньої кількості одягу: «Голі й босі були, нема що передіти. Візьмеш платок, об'яжешся, приходе міліціонер з бригадиром та й питає: «Чого ви дома? Чого не на роботі?», «А що я цілий тиждень в одному платті ходила. Тепер постірала, та й не маю що вдіти, у мене тіки перед закритий, а зад голий» [1, с. 234; 4, с. 71].

Хлібозаготівля мала трагічні наслідки, виконавцями відбирання у людей зерна і продуктів харчування бригади, які не обмежувалися відбиранням тільки зерна, а забирали практично все: продукти харчування, одяг, хатне начиння, господарський реманент тощо. «Бригади ходили і забирали все. Я вважаю, що хотіли, щоб весь народ наш вимер». «Їх супроводжували комсомольці, підвода, грузчики» [1, с. 235; 4, с. 72]. Члени бригад самі визначали хто куркуль та керувались власним розумінням щодо виконання доручених завдань і досить часто задовольняли свої потреби насамперед у продуктах харчування. «Старший був, з сільської ради. А ходили комсомольці, біднота ходила, ті, що ледарі, ті йшли у бригади» [1, с. 235; 4, с. 72]. Не випадково люди оцінювали дії таких бригад не як виконання державної «програми» з хлібозаготівлі, а як наслідок існування в країні безвладдя: «безвладдя було» [1, с. 235; 4, с. 72].

Спогади респондентів дають підстави стверджувати, що нищівна хвиля Голодомору негативно вплинула на традиційну культуру, відбувся занепад традиційних видів господарської діяльності, розвинуті для регіону вівчарство, ткацтво навіть в повоєнний не відновились навіть до рівня 1920-х років. Виготовлені до Голодомору вироби були конфісковані: «Знаю, що ходили... з стінв здирали коври шерстяні. Знаю, що батьків брат приніс коври, такі красиві були, квітками, розами. Та мама вчепила, в нас старий був. А вони зі стінки зняли та забрали» [1, с. 237; 4, с. 73]. Внаслідок розкулачення були конфісковані верстати і подальший розвиток та збереження традицій ткацтва було доволі ускладнено: «коли нас розкулачили в кінці 33 року, забрали верстат. Все забрали» [1, с. 237; 4, с. 73].

Переважна більшість опитаних нами свідків, зокрема жінок, зауважують, що після остаточного утвердження радянської системи та Голодомору ткацтво не відроджується, а навпаки – остаточно занепадає: «перестали ткати у радянські часи – у 1928-30-х роках. Коли стали колгоспи – позакидали верстати» [1, с. 237; 4, с. 73]. Це призвело до того, що опитані свідки ще пам'ятали технологію

виробництва ткацьких виробів, процес переробки конопель, натомість вже на-ступном у покоління ці вміння не передали.

У сфері духовної культури у ці роки простежуються суттєві руйнівні зміни. Виконання традиційних обрядів максимально звузилось. Навіть у таких стійких і найбільш поширених обрядах як родинні спостерігаються помітні деформації, ще з початку розкуркулення, колективізації обрядовість максимально спрощується, розповіді про обряди середини 1930-х років слід сприймати як відображення тенденції, спричиненої Голодомором, відходу від обов'язковості дотримання обрядовості, яка продовжувалася й у повоєнний період.

Жахливі та кардинальні зміни сталися у поховальному обряді, померлих у більшості випадків не ховали за обрядом, а закопували інколи навіть у хаті. Маємо численні свідчення про колективні поховання людей в великих ямах, жахливі спогади про те, що до таких поховань потрапляли ще живі люди: *«Я дивлюсь: одного закривали, а він ще живий, щось говорить, шепчеться, плямає губами, та на це не обрацали вніманія»* [1, с. 240; 4, с. 74]. Зібрано чимало свідчень про поховання померлих за межами кладовищ, так звані склепи, братські могили, як кажуть свідки, вже після голодомору їх перезахоронили на кладовищі. Жахливими є розповіді про те, як люди помирали в своїх оселях і там їх і закидали у підвалі хати, або цілими родинами ховали людей коло хати, не одвозили даже на кладовище [1, с. 241; 4, с. 74].

Зафіксовані спогади про те, що влада (місцева) навіть не дозволяла дізнатись, де знаходилось поховання, про яку обрядовість можна говорити? *«Давали підводу і давали по 2-4 чоловіка, щоб вивозили на кладовище і хоронили в яму, ніхто і не знав, де і хоронять, он сусід був та бачив, де хоронили, і ото говорив, що скидали всіх: і мертвих, і таких, хто ще ледве дихав. А ще й ганяли тих, хто там був, щоб ніхто не знав, де ховають»* [1, с. 240; 4, с. 74].

Важливий етап переходу душі у світ пращурів в таких умовах не міг бути виконаний згідно традиції, було унеможливлено омивання небіжчика, наряджання, відспівування, оплакування, поминальні обіди. Як свідчать очевидці, інколи небіжчиків загортали в ряднинку, по можливості намагалися декого поховати в матках (плетева з комишу), інколи яму навіть не могли гарну (глибоку) викопати, так запорпували та присипали, а поминки робили пізніше, *«коли вже було з чого»* [1, с. 240; 4, с. 74]. Маємо інформацію про те, що тим, хто копав [ями], віддячували - давали по коржові. Люди навіть не мали можливості та сил поставити хреста на могилах.

Події 1932-1933 років негативно вплинули на моральний стан суспільства. Цинізм і подвійні стандарти у діях радянського режиму, на жаль, стали орієнтиром для багатьох селян, для яких пограбування, крадіжки, доноси ставали одним з засобів виживання.

За надзвичайно короткий термін радянський режим створив таку ситуацію, за якої чимало людей, щоб не загинути, вдавалися до радикальних заходів кримінального характеру. Свідки зазначають, що *«нас вчили зразу: не вкрадеш - не проживеш»*. *«Виживали, багаті і ті, хто міг щось украсти, помирали найбільше старі і немічні, а молоді виживали, ото шукали, молоде находило. Сильне було воровство, коли і в багатих, і в колгоспі крали коней, корів і хліба, а ми що украдемо, так і проживемо.»* [1, с. 242; 2; 4, с. 74]

У роки Голодомору з'явилися неприродні для традиційної кухні українців страви, хоча те, що доводилось людям споживати не можна назвати їжею: дикоростучі трави, коріння, кора і листя дерев тощо; відходи виробництва продуктів харчування, зерна, продуктів городництва, технічних культур; м'ясо свійських і диких тварин, м'ясо мертвих домашніх тварин і навіть мертвих людей [1, с. 243-246; 3; 4, с. 74] Олекса Різників, влучно назвав це *«їдло»* [5].

Найжахливішими і нелюдськими були випадки канібалізму. Назавжди закарбувались у пам'ять свідків випадки, коли матері вбивали своїх дітей. Маємо свідчення й такого характеру: *«У сусіда була корова, він з жінкою, бувало,*

давали мені молока, а потів він сказав моїй матері: «Не пускай до мене своєї дівчини, бо я її можу зїсти». [1, с. 248; 4, с. 75]

Отримана інформація не просто сумна, вона жахлива. Іншої нам не розповідали. Немає тих, хто у ті роки не бідував і не голодував. Переважна більшість свідків Голодомору визнають, що винуватцем Голодомору була тодішня радянська влада, і не тільки місцева. Про те, що Голодомор був штучним наслідком продуманої політики радянського уряду, знали пересічні селяни. Вони мали достатньо незаперечних доказів – порівняно непоганий врожай зернових культур, утримування у місцевих складах зібраного у селян збіжжя інше. Голодомор закінчився масовими жертвами, масштабними деформаціями культурно-побутової сфери. Тоді вони ще не стали катастрофічними для традиційної культури в цілому, однак негативні тенденції 1932-1933 років прискорили її руйнацію, значно послабили українську свідомість у цілому.

Література

1. Кушнір В.Г., Петрова Н.О., Поломарьов В.М. У скорботних 1932-1933 роках : монографія. Одеса : вид-во КП ОМД, 2008. 298 с.
2. Петрова Н. Голодомор 1932-1933 років як чинник деформації традиційної культури українців Одещині (за матеріалами досліджень Миколаївського р-ну) // Наукові записки Міжнародної асоціації україністів. Вип. 6 . ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. К., 2013. С.231-245.
3. Петрова Н. Деформація традиційної системи харчування українців в роки Голодомору // Італійська їжа в історії та культурі: збірка наукових статей з нагоди року італійської їжі у світі. Одеса, 2018. С.119-135.
4. Петрова Н.О. Повсякдення українців у 1932-1933 рр.: до питання про деформацію традиційної культури (за матеріалами спогадів свідків Голодомору на Одещині) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці : Чернівецький університет, 2014. Вип. 702– 703. – С.69–76.
5. Різників Олекса. Їдло 33-го. Одеса, 2003. 79 с.